

УДК 94:327+008(477+560)«1991/2021»
DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309262

С. В. Сорокін

ORCID: 0000-0001-5014-8415

Київський національний лінгвістичний університет

Н. О. Пророченко

ORCID: 0000-0002-9503-1197

Інститут всесвітньої історії НАН України

S. Sorokin

Kyiv National Linguistic University

N. Prorochenko

Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКА СПІВПРАЦЯ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ У 1991–2021 рр.

*Ukrainian — Turkish Cooperation In Humanitarian Area
between 1991–2021*

Досліджуються динаміка й напрями українсько-турецької співпраці в гуманітарній сфері у 1991–2021 рр.: освіти й науки, культурі, туризмі, в соціальних проєктах. Висвітлюється роль кримськотатарської спільноти України, української та кримськотатарської громад Туреччини у розвитку українсько-турецької співпраці. Окреслено перспективи поліпшення стану українсько-турецьких контактів в гуманітарній сфері.

Ключові слова: Україна, Турецька Республіка, гуманітарна сфера, освіта, наука, культура, кримськотатарська громада України.

Ukraine and Türkiye are neighbouring countries with a long history of relations and partnership, extensive social communication, and mutual interest in regional and global stability. The trust between the two nations is significantly shaped by the increase in humanitarian contacts, which positively influences the development of political dialogue and bilateral cooperation in other areas.

This research paper examines Turkish-Ukrainian relations in the humanitarian area between 1991 and 2021 from a historical perspective. The authors highlight key areas of cooperation, including education, culture, tourism, and social projects supporting Turkic-speaking national communities in Ukraine by the Turkish side, as well as the activities of Ukrainian and Crimean Tatar communities in Türkiye. Special attention is given to the Crimean Tatar factor in the humanitarian cooperation between Türkiye and Ukraine. The role of institutions such as the Yunus Emre Institute, the Turkish Agency for the Cooperation and Development (TIKA), and non-governmental organizations like the Mejlis of the Crimean Tatar

people is considered, along with the contributions of academic representatives in implementing humanitarian policies.

The research methodology is based on the study of primary and secondary sources. The authors employed a chronological approach and comparative analysis. The aim of the paper is to analyze the dynamics, intensity, and results of Turkish-Ukrainian relations in the humanitarian area, to determine the main directions of these relations and the forms of their realization, and to identify the most influential entities in the formation and implementation of bilateral cooperation.

The imbalance in Turkish-Ukrainian cooperation in the humanitarian area was identified. Bilateral cooperation in education, culture, and the humanitarian support of Turkic-speaking national minorities is characterized by more significant activity from the Turkish side than the Ukrainian one, and this imbalance should be addressed. The Ukrainian side should be more proactive in developing cooperation tools and intensifying its efforts. The present investigation resulted in several recommendations for improving cooperation between Türkiye and Ukraine in the humanitarian area.

Key words: Turkey, Ukraine, humanitarian cooperation, Turkish Ukrainian relations, Turkology studies, Crimean Tatars.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин апелювання до гуманітарних цінностей залишається вагомим складовою зовнішньої політики держав. Країни прагнуть збільшити свій гуманітарний потенціал для зміцнення регіональних і міжнародних позицій. Важливість інтенсифікації гуманітарної співпраці визнається і на світовому рівні. Так, 2001 р. був проголошений Роком діалогу між цивілізаціями під егідою ООН¹, 2010 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила Міжнародним роком зближення культур², а 2012 р. ООН проголосила 2013–2022 Міжнародним десятиліттям зближення культур³.

Україна й Турецька Республіка — країни-сусіди, що мають тривалу історію відносин, багатовікові соціальні комунікації, досвід спільної участі в міжнародних і міжрегіональних об'єднаннях та обопільну заінтересованість у регіональній і глобальній стабільності. Значною мірою міждержавні відносини формуються зусиллями розширення гуманітарних контактів, які позитивно впливають на розвиток політичного діалогу та двосторонню

¹ United Nations Year of Dialogue among Civilizations. 1998, November 4 // Resolution Adopted by the General Assembly 53/22. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/53/22>

² Promotion of Interreligious and Intercultural Dialogue, Understanding and Cooperation for Peace. 2007, December 17 // Resolution Adopted by the General Assembly 62/90. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/62/90>

³ Promotion of Interreligious and Intercultural Dialogue, Understanding and Cooperation for Peace. 2012, December 17 // Resolution Adopted by the General Assembly 67/104. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/67/104>

співпрацю в інших сферах, що актуалізує дослідження формування й розвитку гуманітарних зв'язків України з Туреччиною. Аналіз цієї співпраці відкриває можливості зрозуміти мотивації сторін у межах двостороннього діалогу, вивчення перспектив і напрямів подальшого формування та розширення гуманітарної співпраці.

За нашою гіпотезою, по-перше, підвалини українсько-турецької співпраці було закладено на початку ХХ ст. в період боротьби українського народу за державний суверенітет, а від часу проголошення української незалежності (1991) українсько-турецькі відносини розвивалися доволі спорадично й часом були декларативні. Але від 2014 р. (з часу, коли Крим анексувала Російська Федерація) ми спостерігаємо інтенсифікацію політичного діалогу, який поліпшив гуманітарні контакти, що стали розвиватися по висхідній. По-друге, двостороння співпраця щодо освіти, науки, культури, гуманітарної підтримки тюркомовних національних меншин активніша з турецького боку, й цей дисбаланс потребує виправлення.

Характеризуючи історіографію досліджуваної теми, слід зауважити, що проблематика українсько-турецьких відносин широко представлена в сучасній українській науковій літературі, проте співпраці в гуманітарній сфері не приділялося суттєвої уваги. Так, історія становлення і розвитку українсько-турецьких відносин у попередні історичні епохи, взаємовплив культур висвітлюються у працях О. І. Галенка, Я. Р. Дашкевича, В. І. Сергійчука і Б. В. Сергійчука, І. Ф. Чернікова, М. М. Якубовича (Галенко, О. 2004, 2011; Дашкевич, Я. 2009; Сергійчук, Б. & Сергійчук, В. 2004, 2011; Черніков, І. 1991; Якубович, М. 2016). Відносинам сучасної незалежної України з Туреччиною присвячено статті Т. Лахманюк, Н. І. Мхитарян, С. В. Корсунського (Лахманюк, Т. 2012; Корсунський, С. 2011, 2015; Мхитарян, Н. 2011, 2019). Наукову, зокрема історико-археологічну співпрацю розглядають С. О. Біляєва, Л. В. Кулаковська й О. Є. Фіалко (Біляєва, С. & Кулаковська, Л. & Фіалко, О. 2019), культурні (на прикладі літературних) взаємини вивчає І. В. Прушковська (Прушковська, І. 2015). Аналіз основних напрямів співпраці України й Туреччини, зокрема гуманітарного складника відносин, міститься в працях М. Воротнюк, Х. Оздала і В. Демідової (Воротнюк, М. 2010, 2016; Özdal, H. & Demydova, V. 2011). У контексті висвітлення впливу кримськотатарського чинника на українсько-турецькі відносини варто звернути увагу на колективну працю науковців Інституту історії НАН України «Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи: (аналітична доповідь)» (Смолій, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016). Досліджували співпрацю України й Турецької Республіки турецькі вчені Т. Біленер, Е. Бююкакинджи, С. Чіфтчі, М. Чічелдаги, А. Конак, А. С. Онджю, М. С. Озель (Bilener, T.

2007; Büyükkıncı, E. 2006; Çitçi, S. 2016; Çiçekdağı, M. 2022; Konak, A. 2019; Öncü, A. S. 2014; Özel, M. S. 2015) та інші науковці. Загалом, турецькі автори не надто багато уваги приділяють проблемам співпраці Туреччини з Україною, переважно такі студії зводяться до енергетичної й туристичної сфер, причому найчастіше в працях турецьких науковців представлено наративи російської пропаганди. Питання співпраці в гуманітарній сфері майже не розроблені.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні основних напрямів гуманітарної співпраці України й Туреччини у 1991–2021 рр. з історичної перспективи на основі вивчення історичних джерел, міждержавної договірно-правової бази, державної політики. Джерельну базу дослідження становлять матеріали Міністерств закордонних справ України і Турецької Республіки; Посольства України в Туреччині та Посольства Турецької Республіки в Україні; двосторонні угоди; заяви, виступи, інтерв'ю Президентів України й Туреччини та керівників відомств; матеріали ЗМІ.

В основу дослідження покладено системний підхід, спрямований на виявлення різноманітних і багатоформатних зв'язків та об'єднання їх у комплексну об'єктивну картину еволюції й перспектив українсько-турецьких гуманітарних відносин. Використовувалися також проблемно-хронологічний та компаративний методи, що дало змогу розглянути розбудову відносин, форми, яких вони набували в різні періоди, та їхні результати відповідно до конкретно-історичних обставин. Автори застосували також методи соціального й аксіологічного підходів, що дали змогу врахувати вплив і роль етнічних спільнот, громадських організацій, державних установ на прогрес у двосторонніх відносинах та їхню відповідність до суспільних інтересів.

Гуманітарний складник сучасних міжнародних відносин — це складний і масштабний феномен. Термін «гуманітарна співпраця» досить багатозначний. Ми розглядаємо поняття «гуманітарної співпраці» в широкому контексті, як таке, що включає культурні зв'язки, міжкультурний (і міжцивілізаційний) діалог, співпрацю на рівні неурядових громадських організацій, відносини зі співвітчизниками, або культурно й етнічно близькими групами за кордоном. Вважаємо, що гуманітарна співпраця є інструментом зміцнення взаємної довіри, активізації міждержавних відносин і розширення культурного взаємообміну.

Метою статті є аналіз динаміки, ступеня інтенсивності та результативності українсько-турецьких гуманітарних відносин у 1991–2021 рр. Ми ставимо перед собою завдання визначити основні напрями такої співпраці, виділити форми її реалізації; виокремити найвпливовіших суб'єктів формування і здійснення двосторонньої гуманітарної співпраці; сформулювати бачення її перспектив.

Українсько-турецькі відносини активізувалися в роки Першої світової війни, коли український народ намагався здобути державний суверенітет. Турецькі політики підтримали українські зусилля. Після проголошення 20 листопада 1917 р. Української Народної Республіки (УНР) Туреччина була однією з перших держав, що розпочала будувати дипломатичні відносини з нею. 9 лютого 1918 р. УНР підписала мирний договір з державами Четверного Союзу, а 12 лютого 1918 р. — українсько-турецьку додаткову угоду, відповідно до якої Туреччина визнавала Україну незалежною державою. Після поразки українського визвольного руху та встановлення радянської влади в Україні контакти з Турецькою Республікою залишалися пріоритетним напрямком. 2 січня 1922 р. було підписано Договір про дружбу й братерство між Туреччиною і новоутвореною Українською Соціалістичною Радянською Республікою, який передбачав встановлення дипломатичних відносин і став основою для формування політичних контактів та розбудови торговельно-економічної співпраці й міжкультурного діалогу. Однак після входу України до складу СРСР (30 грудня 1922 р.) вона втратила самостійну роль у міжнародній політиці.

Перші кроки щодо українсько-турецьких відносин відновлювалися в умовах глибокої політичної кризи СРСР, що зробило можливим зростання української самостійності. У березні 1991 р. Україну відвідала турецька делегація на чолі з Президентом Туреччини Т. Озалом. Результатом візиту стало підписання Декларації про принципи та цілі відносин між Україною й Туреччиною, яка апелювала до духу договору 2 січня 1922 р. й анонсувала намір активізувати всебічну співпрацю¹. Окремо було підписано угоду про культурну співпрацю.

Українську незалежність було відновлено 1991 р. З країн Азії її першою визнала Туреччина — 16 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини було встановлено 3 лютого 1992 р. Під час першого офіційного візиту українського Президента Л. Кравчука до Турецької Республіки було підписано Договір про дружбу та співпрацю (4 травня 1992 р.). Україна й Турецька Республіка доволі швидко побудували правову базу для реалізації співпраці в усіх сферах. 1998 р. зафіксовано конструктивне партнерство, 2003 р. українсько-турецькі відносини набули статусу пріоритетних. Рішенням МЗС Туреччини Україна була обрана пілотною країною партнерства зразкового рівня, що закріпили в підписаному 2004 р. Плані спільних дій у рамках розвиненої співпраці між урядом Турецької Республіки та Кабінетом міністрів України. Серед іншого план передбачав заходи зі зближення країн у гуманітарній сфері². 2011 р. відносини набули статусу стратегічного партнерства.

¹ Декларація про принципи та цілі відносин між УРСР та Турецькою Республікою. 1991, 13 березня. URL: <http://surl.li/rkguxl>

² Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва. 2004, 02 квітня. URL: <http://surl.li/lmrkvd>

Кардинальні зміни геополітичної ситуації 2014 р. після скоєння збройної агресії Російської Федерації на сході України, анексії Криму й загострення безпекової ситуації в Чорноморському регіоні загалом, спричинили зростання важливості турецького напрямку для України. Туреччина, своєю чергою, послідовно виступає за територіальну цілісність української держави.

Сучасні українсько-турецькі гуманітарні зв'язки розвивалися найбільш динамічно й послідовно в освіті. Освітня співпраця між Україною і Турецькою Республікою ведеться на основі Угоди про співпрацю від 21 травня 1998 р., яка передбачає обмін викладачами та студентами, сприяння вивченню мов обох країн, проведення конференцій, семінарів, тощо¹.

З-поміж провідних напрямів освітньої співпраці — проекти, пов'язані з забезпеченням викладання тюркологічних дисциплін в Україні. Географія викладання тюркських мов у досліджуваній період постійно розширювалася. Нині в Україні турецьку та інші тюркські мови викладають у Київському національному лінгвістичному університеті (турецьку — з 1993 р., азербайджанську — з 2019 р.), Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (турецьку — з 1994, узбецьку — з 2000 р., азербайджанську — з 2002 р., кримськотатарську — з 2014 р., гагаузьку — з 2016 р.), Таврійському національному університеті ім. В. Вернадського (кримськотатарська мова викладалась у 1919–1941 рр., відновлено викладання з 1990 р., турецька мова — з 1990 р.), Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (турецьку — з 1996 р.), Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (турецька мова викладається з 1996 як дисципліна вільного вибору), Львівському національному університеті імені Івана Франка (турецьку — з 2014 р.), Західноукраїнському національному університеті (турецьку — з 2021 р.). Однак зауважимо, що від початку пандемії коронавірусу 2019 р. суттєво меншає вступників на спеціальності, пов'язані з вивченням тюркських мов. Ця тенденція зберігається 2022 р. через повномасштабну російську агресію проти нашої держави.

Слід визнати, що турецька сторона зусиллями, передусім, Посольства Турецької Республіки в Україні й Турецького агентства співпраці та розвитку (ТІКА) послідовно сприяє розвитку тюркологічних спеціальностей в Україні. Так, за сприяння ТІКА з 2002 р. в межах проекту Центру тюркології, турецької мови та культури створюються Турецькі культурні центри для забезпечення кафедр тюркології у провідних українських університетах технічним обладнанням і науково-освітніми матеріалами, для викладання турецької мови запрошуються викладачі з Турецької Республіки, україн-

¹ Угода про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти України та Міністерством Національної освіти і Радою вищої освіти Турецької Республіки. 1998, 21 травня. URL: <http://surl.li/cdnved>

ські студенти протягом місяця влітку беруть участь в освітніх і пізнавальних програмах у Туреччині.

На 2021 р. в Україні функціонувало 12 таких центрів (Турецький центр інформації та досліджень у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (з 2003 р.), Центр турецької мови та культури в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (з 2003 р.), Центр турецької мови та культури в Херсонському державному університеті (з 2003 р.), Турецький культурний центр імені Г. С. Сковороди в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (з 2010 р.), Центр турецької культури та мови в Київському університеті імені Бориса Грінченка (з 2011 р.), Турецький культурний центр у Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова (з 2013 р.), Центр кримськотатарської мови і літератури в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (з 2016 р.), Центр вивчення турецької мови та літератури у Львівському національному університеті імені Івана Франка (з 2016 р.), Дослідницький центр ім. Ісмаїла Гаспринського в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (з 2017 р.), Центр досліджень історії турецького і кримськотатарського народів в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (з 2018 р.), у Київському національному лінгвістичному університеті — Центр турецької мови і літератури імені Мехмета Акіфа Ерсою та Центр тюркологічних студій імені Агатангела Кримського (з 2020 р.). Одним із перших був створений Турецький центр інформації та досліджень в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його відкрили 19 червня 2003 р. під час офіційного візиту Президента Туреччини А. Сезера в Україну. Центр забезпечує викладання тюркологічних дисциплін на рівні сучасної методики, сприяє розвитку зв'язків університету з турецькими закладами вищої освіти, підтримує й проводить в Україні наукові дослідження з турецької мови, літератури, історії та культури турецького народу, організовує конференції, семінари тощо. В розпорядженні користувачів Центру найбільша тюркологічна наукова бібліотека в Україні, приблизно 4500 одиниць¹.

Важливість цього напрямку співпраці було відзначено на П'ятому засіданні Стратегічної ради високого рівня Туреччина — Україна 9–10 березня 2016 р. під головуванням президентів двох країн. За його результатами Президенти України (П. Порошенко) і Туреччини (Р. Ердоган) підписали Спільну декларацію, в якій значна увага приділена співпраці двох країн у гуманітарній сфері, зокрема досягнуто домовленості щодо посилення освітньої співпраці, у виділенні додаткових квот для кримськотатарської молоді в турецьких закладах освіти, популяризації культур двох кра-

¹ Турецький центр інформації та досліджень. Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://surl.li/xrirtf>

їн, створенні додаткових умов для вивчення турецької мови й літератури в Україні та української мови й літератури в Туреччині¹. Такі домовленості швидко почали приносити результати. У жовтні 2017 р. у складі Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було відкрито дослідницький центр імені Ісмаїла Гаспринського. У церемонії взяли участь координатор Турецького агентства співпраці й розвитку (ТІКА) в Україні Х. Б. Болат і Перша леді Туреччини Е. Ердоган. Вона зазначила, що подібні проєкти є символом зміцнення дружби між двома країнами по різні боки Чорного моря².

У березні 2017 р. між Міністерством освіти і науки України й Радою вищої освіти Туреччини було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці у вищій освіті. Одним з результатів цієї домовленості стало відкриття першої в Турецькій Республіці спеціальності «українська мова та література» на кафедрі слов'янських мов і літератур факультету літератури Стамбульського університету. Перший набір становив 18 студентів³, а 2021 р. на спеціальності навчалося 78 студентів⁴. За сприяння української сторони турецькі студенти взяли участь у двотижневій літній школі української мови на базі Київського університету імені Тараса Шевченка. З 2018 р. Міністерство освіти і науки України надає п'ять стипендій на навчання українською мовою для турецьких громадян. 2018 р. всі навчальні заклади Туреччини отримали право на факультативне вивчення української мови. Відповідний наказ Кабінету міністрів був оприлюднений 11 квітня 2018 р.⁵

З 2007 р. у Стамбулі функціонує Міжнародний лицей імені Тараса Шевченка при Українському культурному товаристві, створений за підтримки Генерального консульства України в Стамбулі. Лицей входить до мережі Міжнародної української школи при Міністерстві освіти і науки України, що дає його випускникам змогу отримувати атестати про освіту державного зразка.

Іntenсивно розвивається співпраця між закладами вищої освіти двох країн у межах програм «Мевляна», «Ерасмус» та «Ерасмус+». Турецькі заклади вищої освіти стають популярними серед українців через європейські дипломи, кваліфіковані методики викладання та програму «турецькі стипендії».

¹ Спільна декларація за результатами П'ятого засідання Стратегічної ради високого рівня між Україною і Турецькою Республікою. 2016, 9 березня. URL: <http://surl.li/drgvtp>

² Перша леді Туреччини відкрила дослідницький центр імені Гаспринського. URL: <http://surl.li/lbvywt>

³ Відтепер в Туреччині можна отримати вищу освіту за спеціальністю «українська мова та література» — новий напрям відкрили у Стамбульському університеті. 2018, 27 березня // Міністерство освіти і науки України. URL: <http://surl.li/lzasqm>

⁴ У Стамбульському університеті вивчають українську мову — навіть і хто вступає до факультету. 2021, 17 липня. URL: <http://surl.li/kflsjq>

⁵ Bulgarian, Ukrainian to be taught at schools in Turkey. 2018, April 11 // Hurriyet Daily News. URL: <http://surl.li/gchahu>

яку фінансує уряд Туреччини, даючи можливість отримати вищу освіту безкоштовно. Мовою навчання є турецька. Інтерес до українських університетів серед турецьких громадян також є. За даними МОН України, на 1 січня 2021 р. в українських ЗВО навчалося 3999 громадян Туреччини¹.

Триває налагодження співпраці між університетами Туреччини й України. Наприклад, на 2021 р. Київський національний лінгвістичний університет уклав угоди про співпрацю з п'ятьма турецькими університетами (Анкарський університет, Ушакський університет, Університет Акденіз, Університет Хаджеттепе, Бейкентський університет) та з Київською філією Інституту Юнуса Емре².

Наукова співпраця між Україною й Туреччиною розпочалася з підписання Угоди щодо наукових і технологічних досліджень (1997), інтенсифікувалася з підписанням Угоди про співпрацю в дослідженні космосу (2001) та Угоди між урядами країн у сфері науки і технологій (2005). Також наукові контакти здійснюються між відомствами різного рівня: між Радою з питань науково-технологічних досліджень Турецької Республіки (ТЮБІТАК) і Міністерством освіти і науки України, між ТЮБІТАК, Академією наук Туреччини й Національною академією наук України. У результаті було створено спільні науково-дослідні структури — Міжнародний науково-освітній центр високих технологій, Українсько-Турецький комітет з питань науково-технічного співробітництва, Координаційний комітет з питань діяльності Міжнародної лабораторії високих технологій. Наукова співпраця розвивається й між турецькими та українськими університетами. Наприклад, із 2018 р. на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» працює Українсько-турецький координаційний центр науково-технічних досліджень. Його діяльність передбачає спільні наукові дослідження й розробки інноваційних технологій з електроніки, машинобудування, космосу, авіації та інших. 2019 р. Стамбульський технічний університет (СТУ) і Харківський національний університет радіоелектроніки відкрили спільний офіс у СТУ. 5 грудня 2019 р. ДП «Державний науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки» й Інститут ядерних досліджень Анкаського університету уклали Рамкову угоду про співпрацю³.

Наукова співпраця суттєво залежала від інтенсивності політичних контактів, була ситуаційна. Але в результаті поглиблення партнерських відносин 2017 р. досягнуто домовленості про створення спільної робочої групи з координації стратегічних проектів. Так співпраця набуває ознак систем-

¹ Іноземні студенти в Україні // Український державний центр міжнародної освіти. URL: <http://surl.li/zjolrw>

² Двосторонні договори // Київський національний лінгвістичний університет. URL: <http://surl.li/wvgicx>

³ Співробітництво в освітній сфері // Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <http://surl.li/qxnxgy>

ності, визначилися основні напрями українсько-турецької співпраці: космічна галузь, авіабудування, спеціальна техніка й приладобудування, наземні системи, флот, кораблебудування. Загалом співпраця в авіакосмічній та об'єктно-промисловій сферах включає близько 30 проєктів¹.

1996 р. між урядами України й Турецької Республіки було підписано Угоду про культурну співпрацю, проте відносини розвивалися спорадично. Останнім часом цей напрям якісно покращився: реалізується низка великих проєктів: фестивалі культур, Роки національних мов, взаємодія у спорті, туризмі, кінематографії, образотворчому та декоративно-прикладному, театральному та музичному мистецтві. Відповідно до Програми співпраці між Урядом України і Урядом Турецької Республіки у сфері культури, яка була підписана 22 грудня 2011 р. і передбачала домовленість про взаємну організацію днів національної культури (стаття 2)², у вересні 2013 р. було вперше проведено Дні культури України в Туреччині. Такі заходи стали щорічними.

Розвивається туристична співпраця, відповідна Угода про взаємодію в сфері туризму була підписана 1994 р. З серпня 2012 р. скасовано візовий режим, що не тільки спростило поїздки громадян України на відпочинок до Туреччини, а й полегшує розвиток культурних і наукових контактів. (Корсунський, С. 2015, с. 319). З 2017 р. поїздки можливі без закордонних паспортів, за ID картами. 2019 р. Україна ввійшла до ТОП-10 країн за кількістю туристів до Туреччини, країну відвідали 1,56 млн громадян України³. Українці стали другими за кількістю туристів, які відвідали турецькі курорти в пандемічні часи, що стало свідченням довіри до вжитих заходів безпеки. Вони були висвітлені в Спільній декларації про наміри щодо співпраці з дотримання прав і безпеки туристів, яку підписали Міністр культури та інформаційної політики України О. Ткаченко й Міністр культури і туризму Туреччини М. Н. Ерсой 27 квітня 2021 р. Угода спростила правила перетину кордону для громадян обох країн при збереженні заходів безпечного проїзду в умовах пандемії COVID-19, передбачила обмін інформацією про системи вакцинації, а також покликана сприяти діяльності щодо промоції туристичних пам'яток України і Туреччини⁴. 2021 р. Туреччину відвідало близько 2 млн українців⁵. 2019 р. в Туреччині з'явилися перші аудіогіди українською мовою: у мечеті Айя-Софія та палаці Топкапи (Стамбул). Під час візиту Президента України В. Зеленського до Туреччини 16 жовтня

¹ Науково-технічне співробітництво між Україною і Туреччиною // Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <http://surl.li/zvmsnc>

² Програма співробітництва між Урядом України і Урядом Турецької Республіки у сфері культури. URL: <http://surl.li/kzbglg>

³ Співробітництво в туристичній сфері // Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <http://surl.li/blqpmz>

⁴ Україна та Туреччина посилюють співпрацю в галузі туризму // Кабінет міністрів України. URL: <http://surl.li/tinvfi>

⁵ Туреччину минулого року відвідала рекордна кількість українців. URL: <http://surl.li/ymeyh>

2020 р. Перші леді — О. Зеленська та Е. Ердоган — взяли участь в урочисто-му запуску аудіогіда українською мовою у найбільшому палаці-музеї Туреччини Долмабахче. Одночасно україномовні аудіогіди було презентовано в археологічному музеї в Ефесі та національному парку Гьореме в Каппадокії¹, а у квітні 2021 р. за участі Першої леді України О. Зеленської було запущено україномовні аудіогіди у Галатській вежі в Стамбулі та в Музеї анатолійських цивілізацій в Анкарі². Нині на території Туреччини аудіогіди українською мовою працюють у семи музеях.

Водночас, 2021 р. Україну відвідало 247 тис. турків³. Такий дисбаланс у потоці туристів пов'язаний не лише з дефіцитом інвестицій у туристичну інфраструктуру України, а й з тим, що, Україна недостатньо активно проводила інформаційні кампанії щодо історико-культурного, екологічного, лікувального туризму. Останнім часом ситуація виправлялася. Для популяризації туристичних об'єктів України Посольство України в Туреччині створило проморолик турецькою мовою «Україна чекає на тебе».

Культурну співпрацю часто ініціюють українські митці, діячі громадськості й науковці. Так, позитивними прикладами, на які варто звернути увагу, є спільні українсько-турецькі проекти дослідження археологічних пам'яток. Турецьке історичне товариство, Турецьке агентство з інформації та розвитку при Кабінеті міністрів Туреччини разом з українськими археологами Інституту археології НАН України досліджують пам'ятки османської культурної спадщини в Україні з 1997 р. Зокрема, у 1997–1998 рр. відбулися розкопки в районі м. Очаків, де були знайдені й досліджені пам'ятки османської матеріальної культури (фортифікаційні, монументальні споруди, предмети) XV–XVIII ст. У 1998–2005 рр. тривали розкопки Аккерманської фортеці (м. Білгород-Дністровський) під керівництвом проф. Б. Ерсоя. У 1999–2000 рр. тривали дослідження османських пам'яток на території Одеської, Чернівецької, Хмельницької обл. (Див. докл.: Біляєва, С. & Кулаковська, Л. & Фіалко, О. 2019). 2005 р. працівники Київського університету імені Тараса Шевченка, Інституту археології, Інституту сходознавства імені А. Кримського заснували Історико-культурну асоціацію «Україна-Туреччина», яка об'єднала діячів науки, культури, мистецтва двох країн. Важливу роль у розгортанні тюркологічних досліджень в Україні, налагодженні співпраці та координації робіт узяв на себе Науково-дослідний центр «Часи козацькі» разом із Українським товариством охорони пам'яток історії та культури і Центром пам'яткознавства.

3 лютого 2020 р. було підписано Протокол про співпрацю державних архівів України й Туреччини, відповідно до якого заплановано заходи щодо

¹ У межах проєкту Олени Зеленської україномовні аудіогіди впроваджено одразу в трьох музеях Туреччини. URL: <http://surl.li/qoujhw>

² У межах ініціативи Олени Зеленської два нові україномовні аудіогіди запрацювали в Туреччині. URL: <https://salo.li/877aF5d>

³ Скільки іноземців побувало в Україні за 2021 рік. URL: <https://salo.li/9215B04>

доступу до цінних документів, підготовки публікацій та обміну історичними документами в цифровому форматі. Було створено двосторонню українсько-турецьку комісію істориків та інших науковців для дослідження архівних документів, відкриття нових сторінок спільної історії, спростування викривлень¹. Варто відзначити також внесок ТКА у збереження тюркської культурної спадщини на території України. За участі цієї організації відбулися реставрація Зінджирлі-медресе та мавзолею хана Хаджи-Гірея в Криму (2005–2010 рр.), інвентаризація історичних об'єктів на бахчисарайському цвинтарі «Балта Тіймез» у Криму, відкрито музей національного декоративного мистецтва та етнографії кримських татар².

Важливим у межах міжкультурної комунікації є літературний обмін. Мусимо визнати, що, українська література в перекладі турецькою представлена дуже скромно: «Кобзар» (вибране) Т. Шевченка, «Роксолана» П. Загребельного, «Кляса» П. Вольвач, «Вибрані вірші» С. Дзюби, «Отаман Чайка» І. Корсака. 2020 р. опубліковано турецькою мовою повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» (автор перекладу — перекладач і викладач турецької мови І. Покровська). Водночас в українських перекладах турецька художня література представлена доволі широко (Решат Нурі Гюнтекін «Чаликушу», «Зелена ніч», Фахрі Ердіч — «Паршива кола», «Юшка з цвяхів», «Жива барикада», «Відкриття Анатолії», Назим Хікмет — «Романтика», Орхан Памук «Біла фортеця», «Батькова валіза», «Сніг», Альпер Акчам «Кохання в Києві», розділами книг вийшли в українському перекладі турецькі загадки, казки, прислів'я) (Див. докл.: Прушковська, І. 2015).

Важливим засобом міжкультурної комунікації, котру створюють держави, є мережі культурних інституцій, які діють за кордоном. Так, з 2017 р. в Києві функціонує Інститут імені Юнуса Емре, який активно популяризує турецьку мову й культуру. В Україні рішення створити подібну установу — Український інститут — було прийнято 2017 р. Туреччина була серед пріоритетних країн для відкриття такого закладу. Про це було заявлено під час зустрічі Президента України П. Порошенка і міністра закордонних справ України П. Клімкіна з українською діаспорою в Анталії у листопаді 2018 р.³ Зараз з українського боку культурний діалог забезпечує Культурно-інформаційний центр при Посольстві України в Туреччині. Туреччина є одним із найактивніших напрямів української дипломатії та двосторонніх контактів. Свідченням цього стало визнання посла України в Туреччині А. Сибіги найактивнішим послом 2019 р. з усього дипкорпусу, представленого в країні⁴.

¹ Протокол про співробітництво між Державною архівною службою України та Дирекцією державних архівів при Президенті Турецької Республіки. 2020, 03 лютого. URL: <https://salo.li/789351B>

² Україна: проекти та заходи. ТКА. Турецьке агентство зі співробітництва та координації 1997–2015. 2015. С. 26. URL: <https://salo.li/A41bE85>

³ Клімкін: Українському Інституту в Туреччині бути! URL: <https://salo.li/30c3B8E>

⁴ «Золота доба» у відносинах України та Туреччини. URL: <https://salo.li/31be7cc>

Значну роль у розвитку культурних зв'язків між Україною і Туреччиною відіграють культурні осередки української й кримськотатарської громад у Турецькій Республіці.

Кримськотатарська діаспора («кримські турки») у Туреччині складається з нащадків кримських татар, які вимушено емігрували наприкінці XVIII ст. — 1920-х рр., і нині налічує, за українськими джерелами від 1,5 — до 3 млн осіб¹. Кримськотатарська турецька діаспора активно підтримувала кримських татар Криму у збереженні етнічної культури. З початку анексії Криму Росією тут збирають гроші для сімей політв'язнів, гуманітарну допомогу, поширюють інформацію про репресії в Криму. Основними засобами цієї підтримки слугують Товариства культури і взаємодопомоги кримських татар, а також гуманітарні організації, наприклад, «Союз культури та допомоги кримських турків», «Асоціація культури та солідарності кримських турків». Під час візиту до Туреччини 7–8 серпня 2019 р. Президент України В. Зеленський взяв участь у відкритті нового Центру кримськотатарської діаспори.

Українців у Туреччині мешкає 35–37 тис., вони об'єднані у 18 українських спілок². При Посольстві України в Турецькій Республіці діє Координаційна рада українських громад Туреччини, метою якої є консолідація українців Туреччини задля збереження та розвитку національної ідентичності, української культури та мови. Українським осередкам Туреччини надається фінансова та організаційна підтримка від Посольства України. У співпраці з громадою проводяться відзначення національних свят і важливих дат в українській історії. Українські спілки також популяризують українську культуру в Туреччині. Так, 4 липня 2020 р. у м. Анталія в Українському культурному парку, облаштованому 2019 р. у престижному районі цього міста Мурат-паша, відкрито барельєф Тараса Шевченка. Автором є турецький скульптор С. Акбулут, а ініціатором стала місцева громада «Українська родина».

На нашу думку, свідченням якості гуманітарних зв'язків є також взаємна допомога в надзвичайних ситуаціях. Українські рятувальники й медики допомагали ліквідувати наслідки землетрусу 1999 р. у Туреччині. У місті Кьорфез, де працював український шпиталь, було побудовано проспект України, а в Парку миру в Стамбулі на честь нашої держави посаджене дерево на знак вдячності за гуманітарну допомогу. Своєю чергою, Туреччина приймає на оздоровлення українських дітей з чорнобильської зони, виділила кошти на будівництво нового укриття Чорнобильської АЕС, надала допомогу потерпілим від повені в Закарпатті (Ляхманюк, Т. 2012, с. 141).

Україна після здобуття незалежності зіштовхнулася з низкою складних економічних проблем в охороні здоров'я, допомогу у вирішенні яких нада-

¹ Українська громада в Туреччині. URL: <https://salo.li/9AeBa57>

² Українська громада в Туреччині. URL: <https://salo.li/F40d57E>

ло Турецьке агентство співпраці й розвитку. За кошти ТІКА у Київський інститут нейрохірургії для лікування дітей, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, було придбано апарат штучної вентиляції легень. Протягом 2006–2013 рр. за допомогою ТІКА було відремонтовано або побудовано додаткові приміщення в 10 закладах освіти Автономної Республіки Крим та 9 дошкільних і шкільних закладах у Києві та Київській обл.¹

Туреччина підтримувала Україну у зв'язку з агресією Росії на сході України. Спеціальною моніторинговою місією ОБСЄ (СММ ОБСЄ), яка працювала на Донбасі, від початку її роботи керували турецькі дипломати (29 липня 2014 р. — 30 травня 2019 р. — Голова СММ Е. Апакан, 1 червня 2019 р. — 31 березня 2022 р. — Голова СММ посол Я. Х. Чевік).

Під час візиту Президента Туреччини Р. Ердогана до Києва 2015 р. було оголошено про надання Україні 10 млн доларів гуманітарної допомоги². Турецька сторона також допомагала у реабілітації поранених учасників АТО на турецьких курортах і передала п'ять мобільних шпиталів для Збройних Сил України (Волович, О. 2016).

Під час візиту Президента України В. Зеленського до Туреччини 16 жовтня 2020 р. він нагородив Президента Р. Ердогана Орденом князя Ярослава Мудрого «за визначний особистий внесок у зміцнення українсько-турецького міждержавного співробітництва, підтримку незалежності та територіальної цілісності України»³.

Активним і впливовим елементом українсько-турецьких відносин виступає фактор Криму та кримських татар. Крим є невід'ємною складовою України. Між тим, три століття він входив до складу Османської держави у статусі васального Кримського ханства (1475–1774). Отже, йдеться про тривалий і насичений період спільної історії. Кримськотатарський етнос починає формуватися на території степового Криму в XIII ст. у результаті змішування місцевого тюркомовного населення — половців і монголо-татар, які під проводом хана Батия завойовували цю територію 1239 р. 1443 р. після розпаду Золотої Орди було утворено Кримське ханство — незалежну державу кримських татар. У межах держави створено національну культуру, мистецтво, писемність, побутові традиції. У XV ст. Кримське ханство стало васалом Османської імперії, на особливих умовах: військо ханства брало участь в османських походах, отримувало грошове утримання та винагороду, ханство не обкладалося даниною. До анексії Росією (1783) Кримське ханство було моноетнічною державою, де кримські татари становили понад 92% населення (Смолій, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016,

¹ Україна: проекти та заходи. ТІКА. Турецьке агентство зі співробітництва та координації 1997–2015. URL: <https://salo.li/980C0D4>

² Туреччина дала Україні \$10 млн гуманітарної допомоги — Порошенко. URL: <https://salo.li/A3a44A9>

³ Указ Президента України № 450/2020. URL: <https://salo.li/278d595>

с. 334–335). Наступні 150 років кримські татари тричі зазнавали демографічної кризи: 1) після анексії Криму Російською імперією 1783 р. кримських татар у Криму поменшало вчетверо; 2) після Кримської війни (1856–1860-ті рр.) кримських татар у Криму поменшало вдвічі; 3) після депортації 1944 р. кримськотатарська громада зникла з мапи Криму (Смолій, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016, с. 580).

Сучасна кримськотатарська проблема сформувалась у результаті примусової депортації кримських татар 18–20 травня 1944 р. коли всі 180 тис. були виселені в Казахстан, Узбекистан, Марійську АРСР. (Котигоренко, В. 2005, с. 8). Право кримськотатарського народу й реальна можливість повернутися на історичну батьківщину були відновлені тільки в липні 1991 р. фактично в умовах руйнування СРСР. На 1 січня 1998 р. до Автономної Республіки Крим на постійне місце проживання повернулися 262,8 тис. нащадків депортованих 1944 р. народів. Питома частка кримських татар у складі населення Криму на початку 2000-х рр. становила 12,1% і зросла, порівняно з 1989 р. в 6,4 раза (Смолій, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016, с. 512). Поступово сформувались елементи кримськотатарського самоврядування. На II Курултай кримськотатарського народу 26–30 червня 1991 р. (I Курултай кримськотатарського народу відбувся 25 березня 1917 р. в Сімферополі) було утворено Меджліс як вищий повноважний представницький орган кримськотатарського народу.

Проблеми облаштування кримських татар вирішувалися в умовах соціально-економічної кризи, в якій опинилась Україна після розпаду СРСР. Загальна сума державних витрат на облаштування колишніх депортованих за національною ознакою громадян на кінець 2013 р. становила понад 1270,0 млн грн (понад 158 млн дол. США) (Рибак, Н. 2017, с. 56). Державним коштом було забезпечено 35 тис. осіб, для них було придбано або побудовано 6 тис. житлових приміщень, під індивідуальну забудову виділено безкоштовно 80 тис. земельних ділянок, побудовано мережі електро-, газо- і водопостачання (Корсунський, С. 2015, с. 320). Поза увагою української влади не залишалась і гуманітарна сфера. Було споруджено 9 шкіл, створено кафедру кримськотатарської філології (згодом — факультет кримськотатарської і східної філології) у складі Сімферопольського державного університету (1990), засновано Кримський державний індустріально-педагогічний університет (1993), Науково-дослідницький центр кримськотатарської мови (Корсунський, С. 2015, с. 320).

Завдяки цим заходам було підготовлено сотні викладачів кримськотатарської мови, державним коштом створено навчально-методичну (підручники, словники) і наукову (дисертаційні дослідження) базу для її вивчення й викладання. На початку 2000-х рр. 94,9% кримських татар вільно володіли рідною мовою (Котигоренко, В. 2005, с. 127). На початок 2014 р. в Кри-

му функціонували 1 дошкільний і 15 загальноосвітніх закладів із кримськотатарською мовою навчання, де здобували освіту понад 5 тис. учнів, у 40 школах Криму викладалася кримськотатарська мова. (Корсунський, С. 2015, с. 320–321). Кримськотатарською мовою видавалися газети «Кирим», «Мааріф ішлері», журнали «Тасіль», «Къасевет», «Ватан» та ін. Було створено Кримськотатарський академічний музично-драматичний театр, ансамбль «Крим». Держава опікувалася збереженням пам'яток історії кримськотатарського народу.

У таких обставинах Турецька Республіка неодноразово наголошувала на заінтересованості у стабільності в Криму у складі України, відзначала внесок нашої держави в облаштування репатріантів та ініціювала надання їм допомоги зі свого боку. За словами колишнього президента Туреччини А. Гюля: «Крим — це найближча до Туреччини частина України. Туреччина сприймає кримських татар як вірних громадян України та спільноту, що забезпечить свій внесок у дружбу між двома країнами. З метою посилення стабільності України і регіону Туреччина нині стала країною-донором, що допомагає Криму»¹.

Туреччина допомагала через співпрацю з Меджлісом кримськотатарського народу: створювалися спільні кримськотатарсько-турецькі підприємства, надходила гуманітарна допомога по лінії Червоного Півмісяця; кримськотатарська молодь навчалась у закладах освіти Туреччини; надавалася матеріальна допомога в освіті й культурі; відбувалася співпраця мусульманських релігійних діячів. 1992 р. Меджліс ухвалив Програму навчання кримськотатарських студентів у ВНЗ Туреччини. 1997 р. уряд Туреччини запровадив програму TCS для абітурієнтів і щорічно виділяв 45 місць для безкоштовного навчання кращим випускникам кримськотатарських шкіл України. 2000 р. в Туреччині навчалось вже 309 студентів і 11 аспірантів з АР Крим. За сприяння Меджлісу було створено Асоціацію кримськотатарських працівників освіти «Маарівчі», зареєстровану 1996 р. як громадська організація (Смолій, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016, с. 547). 2005 р. за ініціати-ви Меджлісу і Кримськотатарського молодіжного центру в Стамбулі пройшов Курултай міжнародного об'єднання тюркської молоді.

Відзнакою досягнень у співпраці Меджлісу і Турецької Республіки стало нагородження 2014 р. лідера кримськотатарського народу, голови Меджлісу (1991–2013) М. Джемільова Орденом Турецької Республіки за заслуги у зближенні націй та розвитку дружніх зв'язків між Туреччиною і АР Крим.

Значний внесок у справу облаштування кримських татар робило Турецьке агентство співпраці й розвитку. Загальна вартість його реалізованих проєктів на 2014 р. становила 25 млн дол. Найвідомішим є проєкт «1000 будинків для кримських татар». Також Туреччина виділила 2 млн дол. на реаліза-

¹ Дзеркало тижня. 31 липня — 6 серпня 2004 р. С. 2.

цію проєктів водопостачання спільно з Програмою розвитку та інтеграції Криму (CIDP). Упровадження проєктів, які проводилися в 14 поселеннях, було закінчено 2007 р., і в результаті 40 тис. осіб були забезпечені питною та поливною водою¹.

Нового змісту набула українсько-турецька співпраця після анексії Криму Росією.

2014 р. Кримські татари опинилися на тимчасово окупованій території. Україна підтримала своїх громадян, 20 березня 2014 р. Верховна Рада України визнала кримських татар корінним народом і тим самим розпочала законодавче приєднання України до декларації ООН «Про права корінних народів». Одночасно Україна визнала виконавчий орган Курултаю — Меджліс повноважним органом кримськотатарського народу². Генеральна асамблея ООН ухвалила резолюцію «Про територіальну цілісність України» 27 березня 2014 р.³

Туреччина неодноразово висловлювала стурбованість щодо статусу кримських татар в окупованому Криму. Під час роботи Генеральної Асамблеї ООН, коли приймалися резолюції про «Ситуацію з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна» (2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 рр.), Туреччина голосувала «за». Засудження з її боку викликали заборони окупаційної влади на в'їзд лідеру кримськотатарського народу М. Джемільову та голові Меджлісу Р. Чубарову на територію Криму та загрози розпустити Меджліс кримськотатарського народу. Саме завдяки посередництву турецького президента Р. Ердогана в жовтні 2017 р. вдалося звільнити з ув'язнення представників Меджлісу кримськотатарського народу А. Чійгоза та І. Умерова.

За таких обставин кримські татари стали двигуном гуманітарної взаємодії між Україною і Туреччиною на сучасному етапі. У січні 2015 р. Міністерство соціальної політики та Координаційний офіс в Україні урядової організації Турецького агентства співпраці й розвитку (ТІКА) підписали протокол про наміри. 2021 р. було підписано «Рамкову угоду між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво у сфері будівництва житла для представників кримськотатарського народу та пільгових категорій громадян України», згідно з якою турецька сторона зобов'язалася надати безповоротну допомогу для поліпшення умов проживання та добробуту представників кримськотатарського народу, потерпілих унаслідок незаконної анексії Автономної Республіки Крим (стаття 2). Допомога надава-

¹ Україна: проєкти та заходи. ТІКА. Турецьке агентство зі співробітництва та координації 1997–2015. 2015. С. 4, 6 URL: <https://salo.li/4F0ad13>

² Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави. 2020, 20 березня // Постанова Верховної Ради України. URL: <https://salo.li/a827455>

³ Territorial Integrity of Ukraine. 2014, March 27 // Resolution Adopted by the General Assembly 68/262. URL: <https://salo.li/45A2FDE>

тиметься шляхом будівництва 500 квартир (стаття 3)¹. Співпрацю з Турецькою Республікою у вирішенні питань кримських татар активно підтримує українська сторона, кримськх татар і Україна, і Туреччина позиціонують як «місток дружби» між країнами.

Увага Туреччини не обмежується кримськими татарами, опікуючись також проблемами турків-месхетинців і гагаузів, які мешкають в Україні. Так, з 2000 р. в Україні за підтримки ТІКА було реалізовано 16 проєктів, спрямованих на розвиток гагаузької мови й культури, серед них ремонт і комп'ютеризація шкіл у місцях компактного проживання гагаузів в Одеській області, видання «Історії гагаузів України»².

У світлі проаналізованої інформації стає очевидним, що Україна і Туреччина зміцнюють двосторонні відносини й це позитивно позначається на гуманітарній сфері. Вважаємо, що розмаїття гуманітарних зв'язків, проєкти, реалізовані в межах міжурядових угод, дали політичний і соціокультурний ефект.

Двостороння співпраця з освіти, культури, гуманітарної підтримки тюркомовних / україномовних громад відзначається більшою активністю турецької сторони й цей дисбаланс потребує виправлення. Українська сторона має активніше розбудовувати свою мережу інструментів та інтенсифікувати роботу.

Вивчення українсько-турецьких гуманітарних зв'язків дає підстави наголосити на необхідності активізації таких напрямів.

1. Відкриття Центрів української мови і культури, кафедр української філології на базі турецьких закладів освіти, спираючись на досвід турецьких установ, що діють в Україні.

2. Організація програм обміну для турецьких студентів.

3. Спільні історичні дослідження українських і турецьких науковців, зокрема з вивчення османських джерел у турецьких архівах.

4. Діяльність з перекладу української літератури турецькою мовою для її популяризації в Туреччині.

5. Розширення контактів між освітніми й науковими установами. архівами, музеями, тощо у форматі конференцій, симпозіумів, семінарів, тощо.

6. Розвиток зв'язків між засобами масової інформації України і Туреччини, візити журналістів і письменників для поширення об'єктивної та повної інформації й популяризації культури одне одного.

7. Співпраця на рівні неурядових громадських організацій, творчих колективів, спортивних обмінів, регіональних проєктів і, головне, системна.

Вважаємо, що шляхи збереження позитивної динаміки розвитку українсько-турецьких гуманітарних зв'язків, а також досягнення їхнього балансу

¹ Рамкова угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво у сфері будівництва житла для представників кримськотатарського народу та пільгових категорій громадян України. URL: <https://salo.li/1d31DCd>

² Турецьке агенство ТІКА допомагає гагаузам. 2018, 08 серпня // Укрінформ. URL: <https://salo.li/5BaB06E>

є взаємовигідною перспективою і має стати предметом подальшого дослідження.

Біляєва, С. О. & Кулаковська, Л. В. & Фіалко, О. Є. 2019. Україна — Туреччина: грані співробітництва. *Археологія і давня історія України*. Вип. 3 (32). С. 184–194.

Волович, О. 2016. Україна і Туреччина на шляху до стратегічного союзу. [Online]. Available at: <http://surl.li/tfvjdn>

Воротнюк, М. 2010. *Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями*. Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні.

Воротнюк, М. 2016. *Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина. Дискусійна записка*. Київ: Інститут світової політики.

Галенко, О. 2004. Три України, два Крима і одна історія — всевітня. *Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: до 50-річчя входження Криму до УРСР»*. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 39–77.

Галенко, О. 2011. Про степові джерела української та турецької культур. *Україна-Туреччина: історія культурних зв'язків та співробітництво на сучасному етапі*: зб. наук. пр. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». С. 236–257.

Дашкевич, Я. 2009. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ ст. *Україна. Наука і культура*. Вип. 35. С. 62–72.

Корсунський, С. В. 2011. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 17. С. 24–31.

Корсунський, С. 2015. Південний вимір зовнішньої політики України: Туреччина — стратегічний партнер. *Україна-Туреччина: історія, політика, економіка, право, дипломатія, культура*. Київ: Укр. письменник. С. 312–323.

Котигоренко, В. О. 2005. *Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації*. Київ: Світогляд.

Лахманюк, Т. 2012. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва. *Україна — Європа — Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 9. С. 140–145.

Мхитарян, Н. І. 2011. Українсько-турецькі відносини (сучасний стан). *Східний світ*. №1. С. 74–77.

Мхитарян, Н. І. 2019. Модернізаційні перетворення у Туреччині та шляхи становлення її регіональним лідером. *«Україна: контекст світових подій». Аналітичні записки Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України» (2017–2019 рр.)*. Київ: ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України». С. 100–109.

Прушковська, І. 2015. Українсько-турецькі літературні взаємини. *Україна-Туреччина: історія, політика, економіка, право, дипломатія, культура*. Київ: Укр. письменник. С. 422–430.

Рибак, Н. 2017. Державна політика репатріації та облаштування на історичній батьківщині кримськотатарського народу в 1956–2014 рр. *Схід*. № 2 (148). С. 52–59

Сергійчук, Б. & Сергійчук, В. 2004. Історичні традиції порозуміння між українським і турецьким народами. *Україна — Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє*: збірник наукових праць. Київ: Денеб. С. 80–90.

Сергійчук, Б. & Сергійчук, В. 2011. *На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI — на початку ХХІ ст.* Київ.

Смолий, В. & Кульчицький, С. & Якубова, Л. 2016. *Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи: (аналітична доповідь)*. Київ: Ін-т історії України НАН України.

Черніков, І. Ф. 1991. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931 рр.). *Український історичний журнал*. № 2. С. 31–38.

Якубович, М. 2016. *Іслам в Україні: історія і сучасність*. Вінниця.

Özdal, H. & Demydova, V. 2011. Turkey-Ukraine Relations: High Potential, Low Voltage. *Center Eurasian Studies. International Strategic Research Organization*. [Online]. Available at: <http://surl.li/ksabwo>

Bilener, T. 2007. *Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar. Karadeniz Araştırmaları*. Sayı 13. Bahar. S. 115–132.

Büyükkakıncı, E. (ed.) 2006. *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*. Ankara: Phoenix.

Çitçi, S. 2016. Türkiye ile Ukrayna (Rutenya) Arasındaki Kültürel ve Edebi İlişkiler. *Literaturny protses: metodologiya, imena, tendentsii. Zbirnik naukovih prats (filologični nauki) [Edebi Süreç: Metodoloji, İsimler, Eğilimler. Bilimsel Çalışmalar Kitabı (Filoloji Bilimleri)]*. 2016, Sayı 7. S. 129–134.

Çiçekdağı, M. 2022. Rusya Ukraya Savalının Turizme Yansımaları: Twitter Yorumları Analizi. *15 Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*. İstanbul.

Konak, A. 2019. Kırım'ın İlhaki ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. Cilt 8. Sayı 4. S. 80–93.

Öncü, Ali. S. 2014. Leonid Kuchma Dönemi Türkiye Ukrayna İlişkileri: Yapıcı Ortaklık. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı 50. S. 171–195.

Özel, M. S. 2015. Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi. Bildiriler Kitabı II*. Kütahya. S. 73–88.

Biliaieva, S. O. & Kulakovska, L. V. & Fialko, O. Ye. 2019. *Ukraina — Turechchyna: hrani spivrobotnytstva [Ukraine — Turkey: the Verges of Cooperation]*. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. Vyp. 3 (32). S. 184–194. [In Ukrainian].

Volovych, O. 2016. *Ukraina i Turechchyna na shliakhu do stratehichnoho soiuзу [Ukraine and Turkey on the Path to Strategic Alliance]*. *Borysfen Intel*. [Online]. Available at: <http://surl.li/tfvjdn> [In Ukrainian].

Vorotniuk, M. 2010. *Turechchyna: rehionalnyi hravets z hlobalnymy ambitsiiamy [Turkey: a Regional Player with Global Ambitions]*. Kyiv: Predstavnytstvo Fondu im. Fridrikha Eberta v Ukraini. [In Ukrainian].

Vorotniuk, M. 2016. *Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina-Turechchyna. Dyskusiina zapyska [Foreign Policy Audit: Ukraine-Turkey. Discussion Paper]*. Kyiv: Instytut svitovoi polityky. [In Ukrainian].

Halenko, O. 2004. *Try Ukrainy, dva Kryma i odna istoriia — vsesvitnia [Three Ukraines, Two Crimeas and One History — Universal]*. *Krym v istorychnykh realiiakh Ukrainy: Materialy naukovoi konferentsii «Krym v istorychnykh realiiakh Ukrainy: do 50-richchia vkhodzheniia Krymu do URSR»*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. S. 39–77. [In Ukrainian].

Halenko, O. 2011. *Pro stepovi dzhherela ukrainskoi ta turetskoi kultur [On the Steppe Sources of Ukrainian and Turkish Cultures]*. *Ukraina-Turechchyna: istoriia kulturnykh zv'iazkiv ta spivrobotnytstvo na suchasnomu etapi: zb. nauk. pr. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet»*. S. 236–257. [In Ukrainian].

Dashkevych, Ya. 2009. *Turetsko-ukrainski vziemovidnosyny v pershii polovyni XX st. [Turkish-Ukrainian Relations in the First Half of the 20th Century]*. *Ukraina. Nauka i kultura*. Vyp. 35. S. 62–72. [In Ukrainian].

Korsunskyi, S. V. 2011. Ukrainsko-turetski vidnosyny: mynule, sohodennia, zavtra [Ukrainian-Turkish Relations: Past, Present, Future]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Vyp. 17. S. 24–31. [In Ukrainian].

Korsunskyi, S. 2015. Pivdennyi vymir zovnishnoi polityky Ukrainy: Turechchyna — stratehichnyi partner [Southern Dimension of Ukraine's Foreign Policy: Turkey — a Strategic Partner]. *Ukraina-Turechchyna: istoriia, polityka, ekonomika, pravo, dyplomatiia, kultura*. Kyiv: Ukr. Pysmennyk. S. 312–323. [In Ukrainian].

Kotyhorenko, V. O. 2005. *Krymskotatarski repatrianty: problema sotsialnoi adaptatsii* [Crimean Tatar Repatriates: the Problem of Social Adaptation]. Kyiv: Svitohliad. [In Ukrainian].

Lakhmaniuk, T. 2012. Ukraina i Turetska Respublika: shliakhy spivrobitnytstva [Ukraine and the Republic of Turkey: Ways of Cooperation]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 9. S. 140–145. [In Ukrainian].

Mkhytarian, N. I. 2011. Ukrainsko-turetski vidnosyny (suchasnyi stan) [Ukrainian-Turkish Relations (Current State)]. *Skhidnyi svit*. № 1. S. 74–77. [In Ukrainian].

Mkhytarian, N. I. 2019. Modernizatsiini peretvorennia u Turechchyni ta shliakhy stanovlennia yii rehionalnym liderom [Modernization Transformations in Turkey and Ways of Its Establishment as a Regional Leader]. «Ukraina: kontekst svitovykh podii». *Analitichni zapysky Derzhavnoi ustanovy «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» (2017–2019 rr.)*. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», S. 100–109. [In Ukrainian].

Prushkovska, I. 2015. Ukrainsko-turetski literaturni vzaiemyny [Ukrainian-Turkish Literary Relations]. *Ukraina-Turechchyna: istoriia, polityka, ekonomika, pravo, dyplomatiia, kultura*. Kyiv: Ukr. Pysmennyk. S. 422–430. [In Ukrainian].

Rybak N. 2017. Derzhavna polityka repatriatsii ta oblashtuvannia na istorychnii batkivshchyni krymskotatarskoho narodu v 1956–2014 rr. [State Policy Relatively Repatriation and Creating Conditions for Life in the Historical Homeland of the Crimean Tatars in 1956–2014]. *Skhid*. № 2 (148). S. 52–59. [In Ukrainian].

Serhiichuk, B. & Serhiichuk, V. 2004. Istorychni tradytsii porozuminnia mizh ukrainskym i turetskym narodamy [Historical Traditions of Understanding between Ukrainian and Turkish Peoples]. *Ukraina — Turechchyna: mynule, suchasne ta maibutnie: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Deneb. S. 80–90. [In Ukrainian].

Serhiichuk, B. & Serhiichuk, V. 2011. *Na mezhi dvokh svitiv. Ukrainsko-turetski vidnosyny v seredyni XVI — na pochatku XXI st.* [At the Border of Two Worlds. Ukrainian-Turkish Relations in the Middle of the 16th — Early 21st Centuries]. Kyiv. [In Ukrainian].

Smolii, V. & Kulchytyskyi, S. & Yakubova, L. 2016. *Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspilno-politychnomu ta etnokulturnomu prostori Ukrainy: istorychnyi dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy* [Donbas and Crimea in the Economic, Socio-Political and Ethnocultural Space of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges, Prospects]: (analitichna dopovid). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

Chernikov, I. F. 1991. Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva (1926–1931 rr.) [All-Ukrainian Scientific Association of Oriental Studies (1926–1931)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 31–38. [In Ukrainian].

Yakubovych, M. 2016. *Islam v Ukraini: istoriia i suchasnist* [Islam in Ukraine: History and Modernity]. Vinnytsia. [In Ukrainian].

Özdal, H. & Demydova, V. 2011. Turkey-Ukraine Relations: High Potential, Low Voltage. *Center Eurasian Studies. International Strategic Research Organization*. [Online]. Available at: <http://surl.li/ksabwo>

Bilener, T. 2007. Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar [Factors Affecting Ukrainian Foreign Policy]. *Karadeniz Araştırmaları*. 2007, Sayı 13. Bahar. S. 115–132. [In Turkish].

Büyükkakıncı, E. (ed.). 2006. *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna [Russia and Ukraine in a Changing World]*. Ankara: Phoenix.

Çitçi, S. 2016. Türkiye ile Ukrayna (Rutenya) Arasındaki Kültürel ve Edebi İlişkiler [Cultural and Literary Relations Between Turkey and Ukraine (Ruthenia)]. *Literaturniy protses: metodologiya, imena, tendentsii. Zbirnik naukovih prats (filologični nauki) [Edebi Süreç: Metodoloji, İsimler, Eğilimler. Bilimsel Çalışmalar Kitabı (Filoloji Bilimleri)]*. Sayı 7. S. 129–134. [In Turkish].

Çiçekdağı, M. 2022. Rusya Ukraya Savalının Turizmde Yansımaları: Twitter Yorumları Analizi [Reflections of the Russia-Ukraine War on Tourism: Analysis of Twitter Comments]. *15 Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*. İstanbul.

Konak, A. 2019. Kırım'ın İlhakı ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri [The Ukraine Crisis Resulting in the Annexation of Crimea and Its Economic Effects]. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. Cilt 8. Sayı 4. S. 80–93.

Öncü, Ali. S. 2014. Leonid Kuchma Dönemi Türkiye Ukrayna İlişkileri: Yapıcı Ortaklık [Turkey-Ukraine Relations during the Leonid Kuchma Period: Constructive Partnership]. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 2014, Sayı 50. S. 171–195.

Özel, M. S. 2015. Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri [The Ukraine Crisis in Russian Foreign Policy and Its Effects on Turkey]. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi. Bildiriler Kitabı II, Kütahya*. S. 73–88.